

İslami Bankacılık Uygulamalarının İş Ortamı Üzerine Etkileri: İran Örneği¹

ALİ SHAHINPOUR² & HAKTAN SEVİNÇ³ & DEMET EROĞLU SEVİNÇ⁴

Geliş Tarihi: 15.11.2019 / Kabul Tarihi: 30.11.2019

Öz: Bu çalışmanın temel amacı, İslami bankacılık sözleşmelerinin İran'daki iş ortamı üzerindeki etkisini araştırmaktır. Modeldeki değişkenlere ait verilere ait bilgi toplamak için İran merkez bankası ve Dünya Bankası web sitesinden yararlanılmıştır. Model tahmini için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) yaklaşımı kullanılarak 1999-2017 dönemine ait verilerden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, Karz-ı Hasen Sözleşmeleri, Değişim sözleşmeleri ve Ortaklık kredileri hem kısa hem de uzun vadede iş ortamı üzerinde olumlu ve önemli bir etkide bulunmaktadır. Ayrıca, İnsani Gelişme Endeksi ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) hem kısa hem de uzun vadede iş ortamını olumlu yönde etkilemektedir. Yine kısa ve uzun vadede ülkedeki iş ortamı üzerinde enflasyonun olumsuz etkileri de tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeli tahminine dayanarak, bağımlı değişkenin kısa vadeli dengesizlikleri %54 oranında azaltmakta ve uzun vadeli dengeye doğru ilerletmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslami Bankacılık, İş Ortamı, Beşeri Sermaye, Doğrudan Yabancı Yatırım, İran.

¹ Bu çalışma, 27-27 Nisan 2019 tarihlerinde düzenlenen International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics (ISEFE) kongresinde sunulan tam metin bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Dr., Islamic Azad University, Department of Economics, alishahin-poor@gmail.com

³ Doç. Dr., İğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, haktansevinc@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1406-6428

⁴ Dr., İğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, demet-102@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3510-8970

The Effects of Islamic Banking Practices on the Business Environment: The Iran Case

Abstract: The main aim of this study is to investigate the effect of Islamic banking contracts on the business environment in Iran. In order to collect data and information about the variables in the model, Iranian Central Bank and World Bank website were used in this study. The Auto Regression Distributed Lag (ARDL) approach was used to estimate the model between 1999-2017. According to the research findings, Qardhul Hasan contracts, Exchange contracts and partnership contracts have positive and significant impact on business environment in both short and long term. In addition, the Human Development Index and Foreign Direct Investment (FDI) have a positive impact on business environment in both short-term and long-term. The negative impact of inflation has been determined in the short and long term business environment in the country. Based on the estimation of the Error Correction Model (ECM), the short-term imbalances of the dependent variable decrease by 54% and move towards long-term equilibrium.

Keywords: Islamic Banking, Business Environment, Human Capital, Foreign Direct Investment, Iran.

Giriş ve Teorik Altyapı

İslami bankacılık, uzun bir geçmişi olmamakla birlikte son 30 yıla yakın bir süredir yürütülen ve uygulamaları olan bir bankacılık türüdür. Özellikle son dönemlerde İslami bankalar 55 ülkede 100 milyar doları aşan tahmini mevduatla faaliyet göstermektedir. Dünyada faaliyet gösteren 200'den fazla İslami bankacılık kurumu bulunmakta ve bunlar İslam dünyasında en hızlı büyüyen finansal hizmet pazarlarından birini oluşturmaktadır (Venardos, 2005).

İslami bankacılık, müşterilerine faizsiz (riba) finansal hizmetler sağlayan bir sistemdir. Şeriat ya da İslam hukukuna göre, tüm işlemlerde faiz ödemek ve almak yasaktır. Bu faiz yasağı, İslami bankacılık sistemini temelde batı tarzı veya geleneksel (konvansiyonel) bankacılıktan farklı kılmaktadır. Faiz yasağı için ana kaynak, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an'dır. Çok ciddi olan bu yasağın, Kuran'ın (Âli ümran: 278), menfaat yasağını göz ardı edenlerin Allah ve Hz. Muhammed'le savaşta olduklarını belirtmesi şeklinde açık bir şekilde ifade edilmektedir. İslam, faiz ödemesini sömürücü olarak görmekte bu durumu ise borç verenin borçlunun ihtiyaçlarından ya da talihsizliklerinden para kazanıyor olmasıyla açıklamaktadır (El-Gamal, 2006). Ayrıca, faiz haksızlık ve haksız mülkiyet hakları da oluşturmaktadır. Şeriat'a göre, mülk ancak iki şekilde elde edilebilmektedir. Birincisi, emek ve kaynakların paylaşılması sonucunda oluşmaktayken ikincisi ise varlıkların transferi yoluyla (bir miras veya armağan) oluşmaktadır (Lewis ve Algoud, 2001). Dolayısıyla faiz, yukarıda belirtilen yollardan biri ile tutarsız mülkiyet hakları oluşturmaktadır.

Ayrıca bazı İslam âlimleri, faiz yasağını daha iyi açıklamak için ekonomik nedenler geliştirmişlerdir. Örneğin Mannan (1986), üretime önceden belirlenmiş bir maliyet eklemenin tam istihdamı önleyebileceğini öne sürmektedir. Çünkü yüksek üretim maliyetinin daha fazla işsizliğe sebep olacağını ifade etmektedir. Ayrıca, uluslararası parasal krizlerin büyük oranda ilgili kurumlar tarafından oluşturulduğu da iddia edilmektedir

(Venardos, 2005). Yani, krediye ihtiyacı olan ülkeler diğer ülkelerden veya uluslararası kuruluşlardan borç para almaktadır. Bu kredilere olan yüksek faizler bazen bu ülkelerin kredilerinin geri ödemelerini imkânsız kılmakta ve böylece kredileri temerrüde düşmektedir. Sonuçta, bu ülkelerde finansal yönlü krizlere yol açabilmektedir. Bunun etkileri tüm dünyaya yayılabilmekte ve uluslararası bir finansal krize dönüşebilmektedir (Venardos, 2005).

Ancak, İslami bankacılıkta yalnızca faiz yasağı vermekten daha farklı unsurlar da bulunmaktadır. Örneğin İslami ekonomik analizlere göre sosyal istikrar ve ekonomik büyüme dürüstlük ve bir topluluk duygusu gerektirir (Bjorvatn, 1998). Ayrıca, bir İslam toplumunun diğer tüm yönleri gibi bankalar ve finans kurumlarının da ekonomik kalkınma ile gelir ve refahın eşit dağıtımını yoluyla adil bir sosyal düzene katkıda bulunmaları amaçlanmaktadır (Chapra, 1982). Toplumdaki herkes ve her kurum, fakirlerin ekonominin verimli bir üyesi olmasına yardım etmekten sorumludur. Bankalar da istisna değildir. Bankalar İslami ilke ve kanunlara uygun olarak faizsiz ve teminatsız finansal kaynaklar sağlayarak finansal veya gerçek varlığı olmayan fakir insanlar tarafından küçük işletmelerin kurulmasını teşvik etmede aracı olmalıdırlar. Bu düşünce ise İslami bankacılığın ilkelerini mikro finansman prensipleriyle de ilişkilendirebilmektedir. İfade edilenler dolayısıyla faizsiz finansmana olan İslami çözüm kar-zarar paylaşım düzenlemeleri şeklindedir. Başka bir deyişle, insanlar finansal piyasalara kar ve riskleri paylaşarak katılmaktadırlar. İslam, faiz yerine kâr zarar paylaşımını etik, sosyal adalet ve eşitlik anlayışına daha yakın olarak görmektedir. Her iki taraf yani borç veren ve girişimci yatırımın riskini paylaşmaktadır. Yatırım riskinin paylaşılması, geleneksel bankacılık sisteminde var olan asimetrik bilgi sorunlarını da gidermektedir (Shahinpoor, 2009).

İslam'da uygulanan iki risk paylaşım tekniği bulunmaktadır. Diğer taraftan her iki teknik de tek bir hedefe dayanmaktadır. Bu hedef ortak katılım yoluyla karın paylaşılma-

sıdır. Bu iki uygulamaya *Mudaraba* ve *Muşaraka* denir. Bu ikisinden *Mudaraba*, İslami bankacılık ve finans tarafından kullanılan en yaygın risk paylaşım yöntemidir (Lewis ve Algaoud, 2001).

Mudaraba, iki taraf arasında bir tarafın fon sağladığı, diğer tarafın ise emek veya girişimcilik yeteneklerini sağladığı bir sözleşmedir. *Mudaraba*'da, finansör veya borç veren işletme yönetimine katılmamış veya kredi riskini azaltmak için teminat talep etmesine izin verilmemiştir. Ancak borç verenin, işletmenin kâr veya zarar sonuçlarının bir yüzdesine hakkı vardır. Kârın toplu olarak ödenmemesi gereken bir miktar değil orantılı olarak paylaşılması gerekir ve garantili geri dönüş oranı yoktur. Ayrıca borç veren, işletmeye katkıda bulunduğu sermayenin dışındaki zararlardan sorumlu değildir. Aynı şekilde, girişimci, işletmeyi yürütme ve yönetmede harcadığı zamanın ve çabanın ötesindeki kayıplardan sorumlu değildir.

İslami bankacılık ve finasta kullanılan diğer bir risk paylaşım yöntemine *Muşaraka* yani ortaklık denir. *Muşaraka*'ya göre girişimci, sermayesinin bir kısmını finansör tarafından sağlananlara eklemektedir. *Muşaraka*'nın iki tarafı ortaklardır ve her ikisi de sermayelerini kaybetme riski taşımaktadır. *Muşaraka* söz konusu olduğunda paylaşılan kâr, iki taraf arasındaki bir anlaşmaya dayanmakta ve herhangi bir kazanç veya kayıp, her iki tarafın sermaye katkısının oranına göre bölünmektedir (Erdoğan ve Gedikli, 2018).

Ariff'e (1982) göre, *Mudaraba* ve *Muşaraka*, İslami bankacılık ve finansın iki sütunu olarak kabul edilmektedir. Her iki yöntemde de risk işlemi her iki tarafça paylaşılır ve katılımcılar tüm İslami kurallara ve kısıtlamalara uymak zorundadırlar. Dolayısıyla ilgili taraflar İslami etik, standartlara ve değerlere aykırı herhangi bir mal veya hizmete yatırım yapamamaktadır.

Bununla birlikte, *Mudaraba* ve *Muşaraka*'ya alternatif yöntemler vardır. Bu alternatif yöntemler daha az risklidir ve kar-zarar paylaşım yöntemlerinin kullanılmadığı durumlarda İslami bankalar tarafından kullanılmaktadır. İslami bankaların

ve finansörlerin kullandığı çeşitli alternatif yöntemler olsa bile sadece şu üç yöntem incelenmektedir. Bu yöntemlerden ilki *Murabaha* veya maliyet artı puanlama şeklindedir. İkincisi ise *Karz-1* Hasen veya hayır kredisi olarak adlandırılmaktadır. Sonuncusu ise *İcara* veya finansal kiralama.

Murabaha, kâr veya zarar paylaşım planına dayanmaktadır. Bunun yerine, maliyete artı işaretleme fiyatlandırmasına dayanmaktadır. Bu durumda, banka veya finansçı ürünü bir müşteri adına satın almakta ve ardından maliyete bir yüzde ekleyerek müşteriye tekrar satmaktadır. Müşteri daha sonra önceden belirlenen bir süre içinde veya taksitler halinde geri ödeme sözü vermektedir. *Murabaha*'da banka veya finansör, alıcı ile satıcı arasında bir aracı gibi davranmakta ve kâr veya zararda paydaş olmamaktadır. Bu nedenle, bankaya yönelik risk *Murabaha* yönteminde *Mudaraba* veya *Muşaraka* yöntemlerinden çok daha düşüktür. Diğer yandan, müşteriler *Murabaha* altında *Mudaraba* veya *Muşaraka* yöntemlerinden daha yüksek risk almaktadırlar.

İlk başta fiyatlandırma, banka tarafından talep edilen ancak başka bir adla başka bir faiz türü gibi görünebilmektedir. İslami bankacılığa vurgu yapılamazsa *Murabaha* nasıl haklı gösterilebilir? *Murabaha* İslami olarak haklı çıkar çünkü bir *Murabaha* işleminde bir mal banka tarafından kâr amacıyla alınır, satılır ve işlem sadece para değişimi değıldir. Bu süreçte banka ürünü satın alarak risk almaktadır. Müşteri ürünü bankadan satın alana kadar işlem tamamlanmaz ve müşteri fikrini değıştirip ürünü almayı reddedebilir. Bu *Murabaha*'yı İslam hukukuna göre kusursuz bir şekilde meşrulaştırmaktadır (Wilson, 1990).

İslami kredinin bir başka şekli de *Karz-1* Hasen'dir. *Karz-1* Hasen; Kur'an'ın Müslümanları ihtiyacı olan insanlara yapmaya teşvik ettiği faizsiz kredilerdir (Ahmad ve diğ., 1983). Bu durumda, bankanın kredinin yönetimi için bir servis ücreti talep etmesine izin verilmektedir. Borçlu genellikle krediyi belirli bir süre içinde geri ödemek zorundadır. *Karz-1* Hasen'in bankası veya finansmanı yalnızca borçluya finansal destek sağ-

lamakla kalmaz, aynı zamanda manevi destek de sağlar. Bu krediler genellikle hayır kurumlarına veya ani ve beklenmedik fonlara ihtiyacı olan insanlara (ölüm, doğal afet, yeni çocuk vb.) verilmektedir. *İcara* veya leasing, banka ürünü satın alıp belirli aylar veya yıllar boyunca müşteriye kiraya vermesi şeklindedir. Kiralama düzenlemeleri, şartları ve koşulları, her iki tarafça açık bir şekilde belirlenerek kabul edilir. Bazı *İcara* durumlarında müşterinin ürünü bankadan satın alma seçeneği de bulunmaktadır. Bu durumda, kira ödemeleri ürünün satın alınmasında da geçerli olabilmektedir (Lewis ve Algaoud, 2001).

Diğer taraftan iş ortamı olarak ifade edilen kavram ise ekonomik teorilerde yüksek kaliteli kurumlar (Knack ve Kiefer, 1995) veya sosyal altyapı olarak adlandırılan kavramlara çok yakın bir kavramdır. İş ortamının birkaç farklı bileşeni vardır. Bu bileşenlerin her biri düzenleyici sistemin, kurumsal çevrenin ve ülkenin idari sisteminin içinden çıkmaktadır ve işletme sahiplerinin karar alma süreçlerinde rol oynamaktadır. Bu bağlamda iş ortamının iyileştirilmesi ve bu göstergelerin küresel anlamda iyileştirilmesinin ekonomiye özel sektör katılımının güçlendirilmesi ve ülkedeki istihdam ve üretim seviyesinin arttırılması yönünde olumlu bir adım olacağı yönündedir. Ayrıca yabancı yatırımcılar açısından bakıldığında ev sahibi ülkeye giriş için en önemli göstergelerden biri ve teknoloji akışının ülkeye getirilmesi ve kolaylaştırılması için ön şart yatırım ortamıdır. İş ortamının gelişim süreci ile olan ilişkisi ve dolayısıyla iş ortamının iyileştirilme ihtiyacı göz önüne alındığında, gerekli reformların yapılması toplum için bir öncelik olarak kabul edilmektedir. Herhangi bir iş planı için ön plana çıkması gereken ilk konu işin kârlılığıdır. Her bir aktivite maliyeti iki faktör kategorisine tabidir. Bunlardan biri teknik açıdan gerekli olan maliyetler, diğeri ise işletme ortamındaki yetersizlikler nedeniyle işletme sahiplerine yansıtılan maliyetlerdir. Bazen bu tür maliyetler o kadar yüksektir ki, ekonomik ajanlar fırsatlardan yararlanmaya teşvik edilememektedir (Amjadi ve Shafeyi, 2017).

Ayrıca bankacılık sistemi iş ortamının gelişimini etkileyen unsurlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda şirketlerin başarısı birbiri ile ilişkili olan üç faktöre bağlıdır. Bu üç faktör; ülkenin makro düzeyindeki politik ve ekonomik yapısı, ülkedeki iş ortamı, şirketlerin stratejisi ve faaliyetleridir. Bu üç faktör arasındaki ilişki yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru olmak üzere iki yöndedir (Roland ve Porter, 2000). Yukarıdan aşağıya olarak; politik ve ekonomik yapı pozisyon oluşturur ve iş ortamı verimlilik atmosferini ve şirketlerin rekabet ortamını iyileştirir. Şirketlerin stratejisi ve faaliyetleri, şirketlerin verimliliğinin artması için iç ilişkiler ve istikrar sağlar. Aşağıdan yukarıya ise şirketlerin uygun verimliliği ve etkinliği ile gelir arışı sağlayarak vergi artışlarına sebep olur ve fon sağlamasıyla hükümete yardımcı olmaktadır. İş ortamının iyileştirilmesi, siyasi ve iktisadi kurumların iyileştirilmesine de yardımcı olmaktadır. Çünkü ülkenin iş ortamındaki zayıflık, üretim sürecini ve iktisadi politikasını bozmakta ve üretimin caydırılmasına yol açmaktadır (Porter, 2009).

Bu bağlamda iş ortamını iyileştirmek artık ekonomik bir strateji olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu strateji özelleştirme stratejisinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Bazı iktisatçılara göre, özel sektördeki engellerin kaldırılması veya iş ortamının iyileştirilmesi, ekonomide özelleştirme yerine geçebilmesi gerektiğine inanılmaktadır. İşletmeler girişimcilik faaliyetlerine yol açabilmekte ve beşeri sermayenin ekonomideki rolünü vurgulayabilmektedir (Salari, 2011). Zira her ülkenin makamları ve karar vericilerinin en büyük endişeleri, ülkenin ekonomik durumudur. Ülkelerin ekonomik büyümesi ekonomik altyapıları, iş ortamının kurulması ve iyileştirilmesi ile büyük ölçüde ilişkilidir (Dünya Bankası, 2016). İslam ülkelerinde ise iş ortamını etkileyen bankacılık faktörleri arasında, İslami sözleşmeler kaçınılmaz olarak iş ortamının göstergeleri ile bağlantılı bulunmaktadır. Bu ilişkinin açıklanması işletme politikalarının etkili olmasına yardımcı olabilmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın temel tartışması İslami sözleşmelerin iş ortamı üzerindeki etki-

sinin nasıl olduğunun araştırılmasıdır. Bu sebeple Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) yaklaşımı vasıtasıyla İslami bankacılık sözleşmelerinin İran'daki iş ortamı üzerindeki etkisi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İfade edilenler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler sınanarak bağımlı değişken üzerindeki bağımsız değişkenlerin etkisi incelenecektir.

Temel Hipotez; İslam bankacılık anlaşmalarının İran'da iş ortamı üzerinde pozitif etkisi vardır. **Yardımcı Hipotezler;** **1.** Karz-ı Hasen kredisinin (Hayır kredisinin) İran'da iş ortamı üzerinde pozitif etkisi vardır. **2.** Mobadila (değişim ve alış-veriş) kredisinin İran'da iş ortamı üzerinde pozitif etkisi vardır. **3.** Musharaka (ortaklık) kredisinin İran'da iş ortamı üzerinde pozitif etkisi vardır. **4.** İnsani gelime endeksi İran'da iş ortamı üzerinde pozitif etkisi vardır. **5.** Enflasyonun İran'da iş ortamı üzerinde negatif etkisi vardır. **6.** Doğrudan Yabancı Yatırımın İran'da iş ortamı üzerinde pozitif etkisi vardır.

Literatür Özeti

İş ortamına kesin bir tanım yapmak zordur. Ancak en net ifadeyle iş ve yatırım ortamı, ekonomik faaliyetler ve yatırımlarla ilgili getirileri ve riskleri etkileyen politikaları ve kurumsal ve davranışsal bir ortamı ifade etmektedir. İş ortamı, işletmelerin performansını etkileyen ve yöneticilerin veya işletme sahiplerinin değiştiremediği veya geliştiremediği faktörlere denilmektedir. Başka bir tanımda da iş ortamı; iş faaliyetlerini yöneten bir dizi politika, yasal, kurumsal ve düzenleyici şartlardır. Makroekonomik istikrar, ülkenin altyapısının kalitesi, yürütme organlarının kalitesi, kurallar ve düzenlemeler, bilgi ve istatistiklerin maliyeti ve bulunabilirliği, kültür gibi faktörler ekonomik birimlerin performansını etkileyen faktörlerdir. Hâlbuki iktisadi birimlerin yöneticileri onlar üzerinde çok fazla etkili olamamaktadırlar. Genel bir tanımda, iş ortamı firma performansını etkileyen bir dizi faktördür ancak firma yöneticisi veya sahibi bunları kolayca değiştiremez. İş ortamı iyileşmediği sürece kurumsal performansı iyileştirmek ve genel olarak özel sektör büyümesi mümkün değildir (Salari, 2011).

İş ortamı; ruhsatların maliyeti, idari formaliteler, vergiler, işçilik maliyetleri vb. faktörler gibi şirketlerin maliyetini etkileyen bir dizi kuraldır. Dezavantajlı bir iş ortamında küçük işletmelerin ve girişimcilerin büyük şirketlere kıyasla zarar görme olasılıkları daha yüksektir. Bu gibi durumlarda, bankalar fonlarını küçük şirketlere veya girişimcilere değil büyük şirketlere tahsis etme eğilimindedirler. Hâlbuki büyük şirketler politika yapımcılarla doğrudan iletişim kurmakla, yasadışı ödemelerle, reklam maliyetleriyle ve kamuoyunu etkileyen diğer araçlarla kendi iş ortamını yumuşatabilmektedirler. Küçük şirket sahipleri ise bu gibi faktörlere ne yazık ki sahip değillerdir (Meydari ve Ghodchani, 2008).

Genel olarak, ülkelerin iş ortamı üç kategoride sınıflandırılabilir (Jafari Eskandari ve diğ., 2010);

- Gelecek vaat eden bir iş ortamına sahip ülkeler: Bu ülkelerde, iş alanı ekonomik aktiviteye teşvik edicidir ve imalat şirketleri işleri için çevresel maliyetler için ödeme yapmazlar, ancak çevre onlar için motive edicidir.

- Tarafsız iş alanı olan ülkeler: Bu ülkelerde, iş alanı ne caydırıcı, ne de kaçınılmazdır. İşletmeler, böyle bir ortamda teşvik ve güçlü çevresel uyaranlar olmadan faaliyet göstermektedir, ancak aynı zamanda dış ortamları da maliyetlerini arttırmamaktadır.

- Caydırıcı iş ortamına sahip olan ülkeler: Bu ülkelerde, endüstri yöneticilerinin faaliyetlerinin bir kısmı çevresel engelleri etkisiz hale getirmekte tüketilmektedir.

Mevcut araştırma başlığı ile ülke içinde ve dışında, dergilerde ve internet sitelerinde mevcut olan benzer bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak iş ortamını etkileyen faktörlerin yanı sıra bazılarında belirtilen İslami bankacılık (İslami bankacılık sözleşmeleri) ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Aşağıda birkaç çalışmaya özet olarak bakılmıştır.

Abdulmanap ve diğerleri (2012) Malezya'daki İslami finans ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi 1998-

2012 dönemi için mevsimsel verileri kullanarak incelemiştir. Todo-Yamamoto'nun nedensellik testini kullanan çalışmanın sonuçları, bu ülkede Granger nedenselliğine dayanarak İslami finansmandan ekonomik büyümeye tek taraflı ve güçlü nedensellik olduğunu göstermiştir.

Johnson (2013) İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 75 seçilmiş ülkede 1960-2006 dönemi için araştırmıştır. Sonuçlar çalışılan ülkelerde İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir.

Jafari Samimi ve diğ. (2015) İslami bankacılığın seçilmiş ülkelerde ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Model tahmin sonuçları, İslami bankacılığın seçilen ülkelerde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini göstermiştir.

Torki ve diğerleri (2015) İslami finansal varlıkların makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini incelemiştir. Regresyon sonuçlarına göre İslami finansal varlıklar GSYH, ekonomik büyüme ve yurt içi yatırım düzeyi üzerinde olumlu etki yaparken, enflasyon üzerindeki olumsuz etkide bulunmaktadır.

Moharramoghli (2016) Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bankacılık performansının sanayi sektörlerinin büyümesi üzerindeki etkisini İslami bankacılığa vurgu yaparak çalışmıştır. Veri analizi için panel veri tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları bankacılık sektörünün performansı ve İslami bankacılığın büyümesi, sektörün büyümesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Amjadi ve Shafei (2017) bilişim ve iletişim teknolojisinin (BİT) ülkelerin iş ortamını iyileştirme göstergeleri üzerindeki etkilerini, üretkenliği artırma mekanizması olarak araştırmıştır. Araştırmanın sonuçları, BİT'in iş başlama, mülkiyet tescili ve devri, elektrik abonelikleri, kredi alma kolaylığı ve vergi ödemeleri göstergeleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bilişim ve iletişim teknolojisinin inşaat

ruhsatı alma, hissedar bileşenlerini destekleme, dış ticaret, sözleşme gerekleri ve iflas endeksi kriterlerine etkisi bulunamamıştır.

Bakhita (2017) İslami bankaların performansı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2011-2013 döneminde altı İslam ülkesi ile ilgili altı İslam bankasından elde edilen bilgiler kullanılarak incelemiştir. Pearson regresyon uygulanması sonuçları, çalışılan ülkelerde icara, murabaha ve GSYİH arasında anlamlı bir negatif ilişki olduğunu göstermiştir.

Fesharaki ve diğerleri (2017) girişimcilik yöneliminin markalaşma yoluyla ticari büyümeye etkisini incelemiştir. Araştırmanın bulguları, girişimcilik oryantasyonunun ticari büyüme ve markalaşma üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Markalaşmanın işletme büyümesi üzerindeki olumlu ve anlamlı etkileri tespit edilirken, girişimcilik oryantasyonu ile ticari büyüme arasındaki olumlu ve anlamlı ilişki, markalaşma yoluyla dolaylı olarak gösterilmiştir. Araştırma sonuçları teorik öneme sahip olmanın yanı sıra girişimcilik ve pazarlama alanı arasındaki ilişkiyi de yansıtmıştır.

Ghavami ve diğ. (2018) borç ve ortaklık sözleşmeleri (Muşaraka) değişkenlerinin ekonomi üzerindeki etkisini karşılaştırmalı bir çalışmada araştırmıştır. Bu araştırmaya göre, Katılımcı Anlaşmalar ve Konvansiyonel Bankacılık deneyimi üzerine İslami bankacılık sorunları göz önüne alındığında, finansal sözleşmenin etkinliğini arttırmak için ekonomik boyutun yanı sıra sözleşmelerin sosyal boyutunun da geliştirilmesi gerekmektedir. Bu arada, dürüstlük, mütevazı bir görevin sunumuna katkıda bulunan müteveli gibi etik ve İslami değerler açısından önemlidir. Ayrıca kooperatif (Muşaraka) sözleşmelerinin özelliklerinden olan "kar paylaşım oranının" potansiyel etkisinden dolayı sorunları en aza indirebileceği kanaatini de vurgulanmaktadır.

Khatami Firoozabadi ve diğ. (2018) İran'daki iş ortamını kolaylaştırmak ve teşvik etmek çerçevesinde elektronik iş geliştirme stratejilerini araştırmıştır. Günümüzün iş ortamı

fiziki mod'dan elektronik moda değiştirmekte ve geleneksel ve çevrimdışı pazarları altüst etmektedir. Başarılı yatırımcılar geleneksel işletme yöntemlerinden e-ticaretteki değişikliklere geçmeyi kabul etmişlerdir. Çoğu ticari firmanın politikası, küresel pazarlara girmek ve yeni müşteriler çekmek için bir elektronik işletmeyi benimsemek ve işletmek ve daha etkili ve verimli kullanmaktır. E-ticaret ortamının önemi ve son yıllarda insanların yüksek oranda kabul görmesi ve işletmelerin bu alana daha fazla girmesi, bu alanın planlanması ve geliştirilmesi ihtiyacını gittikçe daha fazla ortaya koymaktadır.

Javid ve Rabii Mandjin (2018) Şehir Bankasında İslami sözleşmelerin koşulları ile İslami bankacılığın destek sözleşmeleri arasında karşılaştırmalı inceleme yapmışlardır. Araştırma bulgularına göre üç tür bankacılık sözleşmesinde (ürün alımı, tasarım, sistemlerin kurulması, servisi ve ekipman bakımı), %82'ye kadar uyumluluk ve iki tür sözleşmede (arazi ve mülk kirası hakkı) %91'e varan oranda İslami şartlara ve sözleşmeye ilişkin tavsiyelere uyum var olduğunu göstermiştir.

Uygulamanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının incelenmesi zaman serileri analizinin temel inceleme alanıdır. Ancak bazen değişkenler arasındaki ilişki sahte olabilmektedir. Bir regresyonda ilişkinin sahte olup olmadığını değişkenlerin durağan olup olmadığıyla yakından ilişkilidir.

Durağanlık sınaması birçok yolla yapılabilir. Ancak basit bir durağanlık sınaması için ardışık bağımlılık fonksiyonu kullanılabilir. Ardışık bağımlılık fonksiyonu ortak varyansların hesaplanması ile elde edilir (Johnston ve Dinardo,1997; Süslü ve Bekmez, 2010). Dolayısıyla belirli bir gecikme uzunluğuna göre hesaplanan ortak varyanslar aşağıdaki gibi formüle edilerek ardışık bağımlılık fonksiyonu tanımlanabilmektedir (Süslü ve Bekmez, 2010).

$$\rho_k = \frac{\gamma_k}{\gamma_0} \quad (1)$$

Herhangi bir ρ_k 'nin istatistiki bakımından anlamlılığı standart hatası ile belirlenir. Bir zaman serisi tamamen tesadüfi ise örneklem ardışık bağımlı katsayılarının ortalaması sıfır, $\frac{1}{n}$ varyansı ile normal dağılması gerekmektedir. Bütün ρ_k ardışık bağımlılık katsayılarının eş anlı olarak sıfır olduğunu ileri sürmek serinin durağan olduğunu öne sürmek ile aynı kavramdır. Durağanlık sınavı için birim kök testi yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmada Dickey Fuller (DF) testi kullanılmıştır.

Aşağıdaki eşitlik (2) göz önüne alındığına:

$$\Delta X_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta X_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Serinin durağan olup olmadığını sınamak için kullanılacak hipotezler:

$$H_0: \delta = 0 \text{ veya } H_1: \rho = 1 \text{ (değişken durağandır)}$$

Alternatif hipotezde $H_1: \delta < 0$ veya $H_1: \rho < 1$ (değişken durağan değildir) şeklinde yazılabilmektedir.

DF sınavında yukarıdaki regresyon kalıpları kullanılmaktadır. (β) sabit bir büyüklüğü göstermektedir. (t), zamanı veya genel bir eğilim değişkenim göstermektedir. Eşitlik (2) hem sabitli hem de trendli bir durağanlık testini tanımlamaktadır. Bu denklemlerde yukarıda belirtilen H_0 hipotezine göre sınanır. Çalışmada zaman serileri eşitlik (2)'deki regresyon kalıbına göre durağanlık testine tabi tutulmaktadır (Süslü ve Bekmez, 2010).

Modelde bir dizi değişkenin durağan olup olmadığı davranışı ve özellikleri üzerinde derin bir etkisi olabilir. Model tahmininde kullanılan değişkenler durağan değilse, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında hiç mantıklı bir ilişki olmaksızın belirleyici katsayısı yanlışlıkla yüksek çıkabilir ve araştırma sonuçlarını yanıltabilir. Çalışmada kullanılan model teorik temellere dayanarak ve özellikle Torkey ve diğerler (2015) tarafından kullanıldığı nedenle aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$LBE = f(LLF, LEC, LCC, LHDI, LCPI, LFDI)$$

Modelde:

BE: iş ortamının genel endeksidir. Bu değişkene ilgili veriler dünya bankası sitesinden toplanmıştır.

LF: Karz-ı Hasen kredileri (hayırlı krediler), değişkene ait veriler, I.I.R. Merkez bankasından alınmıştır.

EC: Değişim Sözleşmeleri, değişkene ait veriler, I.I.R. Merkez bankasından alınmıştır.

CC: Muşaraka sözleşmeleri, değişkene ait veriler, I.I.R. Merkez bankasından alınmıştır.

HDI: İnsani Gelişme Endeksi, değişkene ait veriler, Birleşmiş milletler sitesinden alınmıştır.

CPI: Tüketici Fiyat Endeksi, değişkene ait veriler, I.I.R. Merkez bankasından alınmıştır.

FDI: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, değişkene ait veriler, I.I.R. Merkez bankasından alınmıştır.

Bütün değişkenler doğal logaritma olarak modele girilmişler. Dolayısıyla, her değişkene ait katsayı bağımlı değişkenin ilgili değişkene olan esnekliğini göstermektedir.

Uygulama Bulguları

Granger ve Newbold (1974) durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması halinde sahte regresyon problemiyle karşılaşabileceğini göstermiştir. Zira durağan serilerin kullanıldığı serilerden elde edilen sonuçlarda bir sorun gözlenmezken, durağan olmayan serilerin kullanılması güvenilir olmayan ve yorumlanması ekonomik olarak zor olan sonuçların elde edilmesine yol açabilecektir. Bu nedenle zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinde değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını araştırmadan önce mutlaka analizlerde kullanılan değişkenlerin zaman serisi özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir (Altıntaş H, 2013: 14). Modelde kullanılan değişkenlerin durağanlık sınamaları aşağıda Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1: Genelleştirilmiş Dickey Fuller Yöntemi İle Değişkenlerin Birim Kök Sınamaları

Değişken	Kritik Değer	İstatistik Değer	Prob.	Sonuç
LBE	-3.63*	-3.79	0.007	I(0)
LLF	-3.63*	-3.70	0.009	I(0)
LEC	-3.63*	-3.898	0.005	I(0)
LCC	-3.63*	-3.70	0.0097	I(0)
LHDI	-2.95**	-2.97	0.034	I(0)
LCPI	-3.63*	-3.68	0.0095	I(0)
LFDI	-3.55** (C, T)	-4.06	0.016	I(0)

*, **, ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü gibi tüm değişkenler düzeyde durağanlardır. Dolayısıyla, regresyon tahmin sonuçlarında hiç endişe etmeden değişkenlerin düzey seviyesinde tahmin yapılabilmektedir. Ayrıca, bu durumda değişeler arasında eşbütünleşme ve buna bağlı olarak uzun dönem ilişki bulunmakta ve ARDL yöntemi kullanılabilmektedir.

Literatürde en sık kullanılan eşbütünleşme testleri, hata terimine dayalı iki aşamalı Engle-Granger (1987) yöntemi ile sistem yaklaşımına dayalı Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) yöntemidir. Bu yöntemlerin uygulanabilmesi için modelde yer alan tüm değişkenlerin düzeyde durağan (I(0)) olmaması ve birinci farkları alındığında durağan hale gelmesi gerekmektedir (Pesaran vd., 2001). Eşbütünleşme dereceleri farklı olan serilere eşbütünleşme yönteminin uygulanamama sorununu Pesaran ve Shin (1995) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı ortadan kaldırmaktadır. Bu yeni yöntem ARDL yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşımın avantajı değişkenlerin bütünleşme dereceleri önemli dikkat çekmeden değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığının sınanabilmesidir. Diğer taraftan bu yöntemin uygulanması üç nedenle uygun görülmektedir. Birincisi, sınır testi prosedürü kolaydır ve Johansen ve Juselius (1990)

gibi çok değişkenli eşbütünleşme yöntemlerinin aksine, modelin gecikme uzunluğu EKK ile tahmin edildikten sonra eşbütünleşme ilişkisinin varlığı belirlenebilmektedir. İkincisi, sınır testi prosedürü Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme tekniklerinden farklı olarak, birim kök testi modeline dahil edilen değişkenlerin ön testlerinin yapılmasını gerektirmemektedir. Sınır testi modeldeki serilerin bütünüyle $I(0)$ ve $I(1)$ veya hepsinin karşılıklı eşbütünleşik $I(1)$ olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilmektedir. Üçüncü olarak sınır testi küçük veya sınırlı örnek kümeleri için de oldukça etkindir (Altıntaş, 2013: 11).

Kısaca, ARDL yaklaşımında değişkenler arasında eşbütünleşme derecesi dikkate alınmamaktadır. Fakat değişkenler için uygun gecikme sayısı belirlenerek model tahmin edilir ve gereken sonuçlar elde edilmektedir. ARDL yaklaşımıyla model tahmini üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, değişkenler arasında kısa dönem tahmin sonuçları elde edilmektedir. Kısa dönem tahmin yapıldıktan sonra bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki uzun dönem etkisinin olup olmadığı sınır testiyle yapılmaktadır. Değişkenler arasında uzun dönem ilişki tespit edilirse uzun dönem tahmin sonuçları yapılır ve sonra da hata düzenleme modeli tahmin edilmektedir. Araştırmada bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenlerin kısa dönem etkilerinin tahmin sonuçları tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2: Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t istatistiği	Prob. değeri
LBE(-1)	0.2889	0.1133	2.598	0.0141
LLE	0.03027	0.0154	1.965	0.0498
LEC	0.00136	0.00245	0.555	0.7612
LCC	.0771	0.0301	2.5632	0.0160
LHDI	0.0665	.0272	2.4412	0.0212
LCPI	-0.00009	0.00014	-0.6710	0.5077

LCPI(-1)	-0.00136	0.01834	-1.7693	0.0641
LFDI	2.0314	1.8592	1.0926	0.4610
LFDI(-1)	0.2091	0.08972	2.3306	0.0125
C	0.3019	0.0738	4.0916	0.0003
R²=0,49 F=4.5226 F(Prop)=0.0025 D.W.=1.88				

Tablo 2'ye göre, iş endeksi değişkeni (bağımlı değişken), tüketici fiyat endeksi ve doğrudan yabancı yatırımlar bir gecikmeyle modele girmişler ancak İslam bankacılığı anlaşmaları değişkenleri (3 değişken) ve insani gelişme endeksi gecikmesiz modele girmişlerdir. Tahmin sonuçlarına göre, bağımlı değişken olan iş ortamı endeksi bir gecikmeyle kendi üzerinde pozitif etkide bulunmaktadır. Bu etki 0.29 olarak tahmin edilmiştir. Bunun anlamı, iş ortamındaki %1'lik artış bir sene sonra iş ortamını %0.29 iyileştirmektedir. Bu etki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

En yaygın İslam bankacılığı kredisi olan Karz-ı Hasen (hayır kredisi) anlaşmasının İran'da iş ortamının genel endeksi üzerinde pozitif etkisi tespit edilmiştir. Miktar olarak bu etki 0.03 ve %5 önem seviyesinde anlamlı olarak tahmin edilmiştir. Bu durum Karz-ı Hasen kredisinde meydana gelen %1'lik artış sonucunda iş ortamının genel endeksinde %0.03 iyileşme meydana getirmektedir. Bu faizsiz kredi yatırım geri dönüşünü hızlandıracak ve kârlılığı arttırarak iş ortamını iyileştirme potansiyeline sahiptir. İş başlangıcı, ruhsat alınma, elektrik aboneliği, mülkiyet hakları, kredi tahsili, yatırımcı desteği, vergi ödeme, dış ticaret, iş kapatma ve sözleşmelerin icrası olarak iş ortamı boyutlarına bakıldığında; Karz-ı Hasen kredileri vasıtasıyla bu boyutların herhangi birinde meydana gelen iyileşmeler iş ortamında iyileşmeye sebep olmaktadır.

Mobadala (değişim) kredisinin İran'da iş ortamı üzerindeki etkisi pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

İslam bankacılığının üçüncü kredisi olan Musharaka (ortaklık) kredisinin İran'da iş ortamı üzerindeki etkisi pozitif

ve istatistiksel olarak %5 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Miktar olarak bu etki 0.077 olarak tahmin edilmiştir. Bunun anlamı şu şekilde açıklanabilmektedir. Bankalar tarafından Musharak (ortaklık) kredisinde meydana gelen %1'lik bir artış İran'da iş ortamında %0.077 iyileşme meydana getirmektedir. Kısa dönemde yukarıda adları geçen İslam bankacılık kredilerinin iş ortamı üzerindeki etkileri ispat edildiği için araştırmanın temel hipotezi kısa dönemde kabul edilmiştir. Başka bir istatistiksel değişle, hipotezin reddedilmesi için araştırmada yeterli kanıtlar bulunmamaktadır.

Kısa dönemde İnsani gelişme endeksinin İran'da iş ortamı üzerinde pozitif etkisi istatistiksel olarak anlamlı tahmin edilmiştir. Miktar olarak bu etki 0.066 bulunmuştur. Bu da insani gelişme endeksinin İran'da iş ortamı üzerinde olumlu ve iyileştirici etkisinin olduğunu göstermektedir. Kısa dönemde İran'da iş ortamı üzerinde enflasyonun etkisi bir sene sonra teorik olarak beklendiği gibi negatif olarak elde edilmiştir. Bu etki istatistiksel olarak anlamlıdır. Bunun anlamı da enflasyonun iş ortamını kötüleştirdiği şeklindedir. Doğrudan yabancı yatırımın İran'da iş ortamı üzerindeki etkisi bir sene sonra pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı tahmin edilmiştir. Miktar olarak bu etki 0.21 olarak elde edilmiştir. Bunun anlamı da doğrudan yabancı yatırımların İran'da iş ortamını iyileştirdiği yönündedir. Modelin belirleyici katsayısı bağımlı değişkenin değişimlerinin %49'u açıklayıcı değişkenlerin değişimleriyle açıklanmaktadır. F istatistiği tahmin edilen modelin tam olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Durbin-Watson istatistiğine göre kalıntılar arasında otoregresif sorunu bulunmamaktadır. Bu esasta, seçilip tahmin edilen model ekonometri açısından güvenilir bir modeldir.

Model tahmininde ikinci aşaması sınır testiyle değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığını F istatistiğini hesaplayarak belirlemektir. Ramsey test istatistiği (Sınır testi) aşağıda tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Ramsey Sınama (Sınır Test) Sonucu

Test İstatistiği	İstatistik	k
F istatistiği	4.9625	6
Kritik Sınır Değerleri		
Anlan seviyesi	Aşağı sınır	Yukarı sınır
%10	2.45	3.52
%5	2.86	4.01
%2,5	3.25	4.49
%1	3.74	5.06

Hesaplanan F istatistiği %2,5 seviyesinde yukarı sınır miktarından büyük olduğu için %97,5 güven seviyesinde modeldeki değişkenler arasında uzun dönem ilişki kabul edilmektedir. Dolayısıyla, değişkenler arasında uzun dönem tahmin yapılarak sonuçlar aşağıda tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: İran’da İş Ortamı Modelin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t istatistiği	Prob. değeri
LLE	0.0023	0.0008	2.875	0.012
LEC	0.00018	0.000093	1.935	0.067
LCC	0.0015	0.00039	3.846	0.005
LHDI	0.00133	0.00025	5.2698	0.000
LCPI	-0.0359	0.0182	-1.972	0.0497
LFDI	0.0218	0.0072	3.028	0.008
C	-0.8434	0.0571	-17.88	0.000

Tablo 4’de modelin uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, uzun dönemde kısa dönem gibi İslam bankacılığı kredilerinin her üç boyutu da İran’da iş ortamını pozitif yönlü etkilemiştir. Başka bir deyişle, kısa dönemde olduğu gibi uzun dönemde de 1. 2. ve 3. yardımcı hipotezler doğrulanmıştır. Bu durum kısa dönemde olduğu gibi uzun dönemde de Karz-ı Hasen kredileri (hayır krediler), mubadala kredileri (değişim

krediler) ve musharaka (ortaklık) kredileri İran'da araştırma döneminde iş ortamını iyileştirmiştir.

İnsani gelişme endeksi kısa dönemde bulunduğu gibi uzun dönemde de İran'da iş ortamı üzerinde pozitif etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla, kısa dönemde olduğu gibi uzun dönemde de 4. yardımcı hipotez reddedilmemektedir. Teorik temelde beklendiği gibi kısa dönemde tahmin edildiği gibi uzun dönemde de enflasyonun İran'da iş ortamı üzerinde negatif etkisi bulunmuştur. Başka bir deyişle, enflasyonu temsil eden tüketici fiyat endeksi hem kısa dönemde hem de uzun dönemde İran'da iş ortamını üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur. Dolayısıyla araştırmanın 5. yardımcı hipotezi de hem kısa hem de uzun dönemde reddedilmemektedir. Tablo 4 tahmin sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımları uzun dönemde kısa dönemde olduğu gibi İran'da iş ortamı üzerinde olumlu bulunmuştur. Dolayısıyla araştırmanın 6. yardımcı hipotezi hem kısa hem de uzun dönemde kabul edilmektedir.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modelinin Tahmini

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	Prob. değeri
CointEq(-1)	-0.5382	0.1372	-3.9227	0.0029

Tablo 5 sonucuna göre, Bağımlı değişkenin kısa vadeli dengesizliklerinin uzun vadede yıllık olarak %54'ü giderilerek uzun vadeli dengeye doğru hareket etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İslami bankacılık uygulamalarının iş ortamı üzerindeki etkilerini İran ekonomisi bağlamında araştıran bu çalışma kapsamındaki değişkenlerin tümü düzey değerlerinde durağan çıkmıştır. Dolayısıyla eşbütünleşme testlerine gerek duyulmamıştır. Kısa dönem ve uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, Karz-ı Hasen (hayır) kredileri, Mubadala (değişim) kredileri ve Musharaka (ortaklık) kredilerinin hem kısa hem de uzun dönemde İran'da iş ortamı üzerinde olumlu etkide buldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla hem kısa vadede hem de uzun

vadede 1. 2. ve 3. yardımcı hipotezler kabul edilerek araştırmanın temel hipotezi kabul edilmiştir. İstatistiki olarak temel hipotez reddedilmemektedir. Ayrıca ortaya konan tahmin sonuçlarına göre insani gelişme endeksi ve doğrudan yabancı yatırımlarının İran'da iş ortamı üzerindeki olumlu etkileri kısa dönemde ve uzun dönemde reddedilmemiştir. Dolayısıyla bu değişkenlerin etkileri İran'da iş ortamı üzerinde pozitif yönlü olarak tespit edilmiştir. Teorik temellere dayanarak enflasyonu temsil eden tüketici fiyat endeksi İran'da iş ortamı üzerinde hem kısa vadede hem de uzun vadede olumsuz bir etkide bulunmaktadır. Özet olarak bütün hipotezlerin gerek kısa vadede gerekse uzun vadede doğrulandığı söylenebilmektedir. Ortaya çıkan tahmin sonuçlarına dayanarak bazı öneriler şu şeklide yapılabilir:

- İslam bankacılığı kredilerinin olumlu etkilerine dayanarak genel olarak Müslüman ülkelerinde, özel olarak İran'da İslami bankacılık gelişimine önem verilmelidir. Ya da en azından konvansiyonel bankacılık kredilerinin faiz oranlarının düşürülmesi önerilebilir.

- İnsani gelişme endeksi iktisadi gelişmenin önemli bir göstergesidir. Bu değişkenin iş ortamı üzerindeki etkisine dayanarak ekonomik gelişme politikalarının ciddi bir şekilde takip edilmesi önerilebilir.

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının İran'daki iş ortamı üzerindeki olumlu etkilerine dayanarak iç ve dış ekonomi politikaların sermaye güvenliğinin sağlanması yönünde ve dünya ülkeleriyle ilişkisinin artırılması yönünde geliştirilmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

Abdul Manap, T. A., Abduh, M. & Omar, M. A. (2012). Islamic Banking-Growth Nexus: Toda-Yamamoto and Bootstrap Granger Causality Test. *Journal of Islamic Finance*. No. 1. PP. 59-66.

Ahmad, Z., Iqbal, M. and Khan, M. (1983), *Money and Banking*

- in Islam, International Center for Research in Islamic Economics, Jeddah.
- Altıntaş, H. (2013). " Türkiye’de Petrol Fiyatları, İhracat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Dinamik Nedensellik Analizi". Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9(19), 1-30.
- Amjadi, K., Shafeyi,E., (2017), Bilişim ve İletişim Teknolojilerinin seçilmiş ülkelerde iş ortamındaki etkisi (verimlilik artışı için bir mekanizma),verlilik yönetimi dergisi, yıl 11, no. 41, ss 201-223.
- Ariff, M. (1982), "Monetary Policy in an Interest Free Islamic Economy: Nature and Scope", in Ariff, M. (Ed.), Monetary and Fiscal Economics of Islam, International Center for Research in Islamic Economics, Jeddah, pp. 287-310.
- Bakhita, H. (2017). Impact of Islamic Modes of Finance on Economic Growth through Financial Stability. Journal of Business & Financial Affairs. No. 1. PP. 1-7.
- Bjorvatn, K. (1998), "Islamic economics and economic development", Forum for Development Studies, No. 2, pp. 229-43.
- Chapra, M.U. (1982), "Money and banking in an Islamic economy", in Ariff, M. (Ed.), Money and Fiscal Economics of Islam, International Center for Research in Islamic Economics, Jeddah, pp. 145-86.
- El-Gamal, M.A. (2006), Islamic Finance: Law, Economics, and Practice, Cambridge University Press, New York, NY.
- Erdoğan, S. ve Gedikli, A. (2018). "İran Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme", International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics, 3-4 November 2018, 71-81, İstanbul, Turkey.
- Fesharaki, Farzad, Sehat, Saeed, Mousavi, Seyedmohsen, (2017), Girişimcilik Trendinin Markalaşma Yoluyla Ticari Büyüme Üzerindeki Etkisi, Modiriyat Rahbordi dergisi, yıl 23, no. 66, ss 57-79.

- Ghavami, S. H., Seyed Nurani, S. M. R., Mohammadi, T., Ranjbar, M., (2018), Borç ve Katkı Finansal Sözleşme Değişkenlerinin Önem Etkilerinin Karşılaştırmalı Bir Çalışması, İslam ekonomisi çalışmaları, yıl 10, no: 2 ardışık 20, ss 101-128.
- Jafari Eskandari, M., Aliahmadi, A., Khaleghi G., Heidari, M., (2010), İnan'ın Endüstriyel İş Ortamının Dengeli Puan Kartı Yaklaşımıyla Özel Sektörü Desteklemesinde Değerlendirilmesi, Uluslararası Endüstri Mühendisliği ve Üretim Yönetimi Dergisi, Vol. 21, no. 2, ss 37-52.
- Jafari Samimi, A., Yahyazadefar, M., Najafpour, A., (2015), Seçilmiş Ülkelerde İslami Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Beşeri Bilimler, İşletme ve Ekonomide Araştırma ve Geliştirme Uluslararası Konferansı.
- Javid, M., Rabii Mandjin, M., (2018), Karşılaştırmalı İslam Sözleşmeleri Çalışması ve İslami Bankacılık Destek Sözleşmeleri (Vaka Çalışması: Şehir Bankası), Ekonomi ve Kentsel Yönetim Dergisi, yıl 6, no. 2 , ardışık 22, ss 19-31.
- Johnson, K. (2013). The Role of Islamic Banking in Economic Growth. CMC Senior Theses. Claremont Colleges.
- Johnston, J. and Dinardo, J. (1997). Econometric Methods, McGraw-Hill Companies.
- Khatami Firoozabadi, S. M.A., Asgarimehr, M., Mortazhejri, F., (2018), İş ortamını kolaylaştırmak ve geliştirmek bağlamında e-iş geliştirme çözümleri, Pajuhesh iktisadi dergisi, yıl 18, no. 68, ss 253-290.
- Knack, S., & Keefer, P.(1995), Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Measures. Economics and Politics, 7, 207-227.
- Lewis, M. and Algaoud, L.M. (2001), Islamic Banking, Edward Elgar, Northampton, MA.
- Meydari, Ahmad, ghodchani, Aslan, (2008), İş ortamının ölçülmesi ve iyileştirilmesi, Jahad Daneshgahi, Tehran, İnan.

- Moharramoğlu, A., (2016), Bankacılık Performansının İslami Bankacılığa Vurgulanan Sektörlerin Büyümesine Etkisi: Orta Doğu ve Kuzey Afrika Örneği, MA tez, Allame Tabatabayi University,
- Porter, M. E.(2009), Competitiveness and the State of Entrepreneurship in Saudi Arabia, 12-14.
- Ronald, C. & Porter, M.(2000), Microeconomic Competitiveness: Finding from Executive Survey. World Economic Forum.
- Salari, Abuzar (2011), Vergi Sisteminin İş Ortamı Üzerindeki Etkisi. İktisadi Dergi, Ekonomik Sorunlar ve Politikaları Aylık İnceleme. No. 9 ve 10, ss 111-130.
- Shahinpoor, Nasrin, (2008), The link between Islamic banking and microfinancing, International Journal of Social Economics, Vol. 36 No. 10, pp. 996-1007. Emerald Group Publishing Limited 0306-8293, DOI 10.1108/03068290910984777.
- Süslü, B. ve Bekmez, S. (2010). "Türkiyede Zaman Tutarsızlığının ARDL Yöntemi ile İncelenmesi, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, 4(2).
- Torki M. A., Ateyah, M. A. & George, N. S. (2015). The Impact of Islamic Finance on Some Macro Economic Variables. (A case study of Jordan Islamic Bank). Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business. No. 1. PP. 10-30.
- Venardos, A.M. (2005), Islamic Banking and Finance in South-east Asia: Its Development and Future, World Scientific Publishing Company, Singapore.
- Wilson, R. (Ed.) (1990), Islamic Financial Markets, Routledge, New York, NY.
- www.doingbusiness.org
- www.worldbank.org

